

GAÁL BOTOND

Természettudományok oktatása és művelése a Debreceni Kollégiumban (2. átdolgozott és bővített kiadás)

Szerző: Gaál Botond
ISBN 978-963-88961-2-4
Kiadó: Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Hatvani István
Teológiai Kutatóközpont, 2012 (197 oldal)

A protestáns oktatás- és nevelés-történet – tartalmát és formáját tekintve – újabb elegáns munkával gyarapodott. Sikerét nem nehéz megjósolni! Bár szerzője a témából már több fontos előtanulmányt közölt, az újabb kiadást három jeles dátum igényelte: 1. a DE Természettudományi Kara a 100.; 2. a Debreceni Református Kollégium a 475.; és 3. a Hatvani István Teológiai Kutatóintézet pedig a 20. születésnapját ünnepli. A természettudományok kollégiumi oktatásának története nemcsak egy intézményé, hanem egy egész országé, a nemzeté. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a hiteles forrásokban olvasható sokféle megnevezés. A megmaradásáért küzdő ország szeretete és hálája tükröződik a minősítésekben: „a szegények iskolája”, „az ország iskolája”, „kősziklára épült vár”.

A hazai reformációnak egyháztörténeti küldetése mellett, nehéz történelmünkéből fakadó más feladatai is voltak. A nemzet részéről sürgette ezt: 1. a történelmi tapasztalat (állandó küzdelem a török és német elnyomás ellen); 2. a magyarság aktuális politikai és gazdasági állapota; és 3. a még „éppen meglévő” nemzeti regenerációs képesség”.

A politikai és gazdasági állapot, a változtatás igénye, a napnyugati Kálvin tanítása hatalmas tömegeket vitt az

új Egyház biztonságába. E történelmi mozgást további két tényező segítette: 1. a nyugati protestáns államok gazdasági ereje (egyetemei); és 2. Habsburg-ellenessége (politikai érdekeik).

Gaál Botond könyvét Fekete Károly és Gaál István szíves „Ajánlása” és a szerző „Előszava” vezeti be. Mindhárom írás fontos gondolatokra, illetve manapság nem vagy alig ismert tényekre hívja fel az Olvasó figyelmét. Elsősorban arra, hogy a Debreceni Református Kollégium működésére jellemző:

1. tudták, hogy létezésük a nemzeti megmaradás döntő feltétele, amelynek fontos eleme: *a)* a tanárok és a diákok iskolahűsége és *b)* a hazaszeretete;

2. a természettudományok oktatásának és művelésének naprakészen magas, európai színvonala;

3. a Habsburg-megtorlás idején a szűkségből erényt kovácsoltak: a középfokú oktatási intézménnyé és német oktatáspolitikára kényszerített iskolává lefokozott Kollégium mégis elérte, hogy:

a) a természettudományok Debrecenben gyökeret eresztettek;

b) a peregrinatio biztosította személyes kapcsolatok és a hazahozott könyvek révén az oktatás színvonala folyamatosan magas volt;

c) bevezették a szemléltető, ill. a kísérletező oktatást;

d) egyetemi igényeket kielégítő tudományos gyűjteményeket hoztak létre (a szemléltetés fontossága mellett ezt a kollégiumi felsőfokú oktatás, a Református Egyetem alapításának vágya is motiválta!);

e) megerősödött az egyházi és a kollégiumi levéltárak és könyvtárak szerepe (tudományos kutatás, továbbképzés, közművelődés);

f) megtartották és megtartatták az ősi „non ministrari, sed ministrare”-elvet.

Az „Előszó” nyomatékosan kiemeli, hogy: „...sokszor a reménytelenség ellenére folytatott” „...nehéz és küzdelmes fáradozás”, „...a több évszázados lelkes tanítás és tanulás”, a Kollégiumban végzett szívós munka:

1. gyarapította:

a) a protestáns nemzeti kultúrát;

b) az oktatás és nevelés formáit (modelljeit) („...egy véka tudomány mellé egy köből erkölcsöt!”);

c) a szellemi és erkölcsi magatartást;

d) a magyar tudományos nyelv fogalomrendszerét, a nyelvhasználatot, a szakirodalmat;

2. növelte:

a) a hazához és a nemzethez való hűséget;

b) a magyar létezés igényességét és minőségét;

c) a nemzeti lemaradás okozta keserűség érzését, de egyidejűleg: az ellene való tenni akarás erejét is;

d) egy jobb sorsra érdemes nép önértetét és a református közösségek műveltségét;

3. elősegítette:

a) hogy a Kollégium oktatási és nevelési modellje „a minőség forradalmát” vethesse be a rossz minőség ellenforradalmával szemben;

b) hogy a természettudományok nemzeti kultúránkba való átemelése si-

keres lehessen az oktatás mindhárom szintjén (elemi szint, közép- és felsőfok);

c) hogy a református oktatás európai kapcsolatháttere folyamatos maradjon;

d) hogy a teológia és a természettudományok viszonyát javíthassuk (a lelkészképzés során a természettudományokat szintén oktatták, mivel jól tudták, hogy ez a háttértudás a szószékekről elhangozván sem marad hatástalan a közösségi kultúrában!);

e) hogy a közösségi (gyülekezeti) világkép elemeinek mennyiségi és minőségi fejlődése biztosítható legyen (Semper reformari!).

A sok évszázados szellemi – s nem egyszer fegyveres – küzdelem tette lehetővé, hogy 1912-ben megalapították a debreceni egyetemet, amely az összes kollégiumi tanszéket gyűjteményeivel együtt átvette. 1949-ben mindez egy önálló, természettudományi karrá alakult át. A szalámitaktika áldozatául esett egyetemek feldarabolása az új világrend győzelmét kívánta szolgálni. Azzal is, hogy az egyetemek hittudományi karait – nemegyszer igen brutális módszerekkel! – megszüntették, vagy önálló, alacsonyabb rangú egyházi intézményekké degradálták. Polányi Mihály fia, J. C. Polányi írta 1991-ben:

„... A civilizáció értékei az idők végezetéig veszélyeztetve lesznek, és nem annyira a barbároktól, mint azoktól a félrevezetett idealistáktól, akik türelmetlenségükben és tudatlanságukban arra ösztökélnek bennünket, hogy vessük el ezeket az értékeket. Ezért továbbra is szükségünk lesz bölcs személyiségekre, akik figyelmeztetnek bennünket a fenyegető veszélyekre.” (Apám, Polányi Mihály, Európai Utas, 2., 4., 13–17. old., 1991) Az 1945 utáni európai történelem bőséges bizonyítékokkal szolgálhat a fentiekre. A debreceni theologiai kar

megszüntetése a bizonyítékok közül – csak az egyik.

A bevezető részeket egy tanulságos „Tartalomjegyzék”, illetve öt fejezet és a dokumentáció követi.

Az I. fejezet „A fő korszakok és azok jellemzése” címet viseli. Összefoglalja a protestantizmus évszázadainak európai és hazai fejlődéstörténetét, több disciplina szempontjai szerint. És nagyon jól! A szerző alaposan tárgyalja a téma filozófiai, természetfilozófiai, theologiai, oktatás-, nevelés- és művelődéstörténeti aspektusait, egészen 1912-ig.

Bár a szerző külön nem tárgyalja, mégis az egész könyvben végigvonul az ország oktatáspolitikáját Klebelsbergig befolyásoló két törvény rejtett vagy nyílt hatása. Ezek a következők:

1. „Ratio Educationis totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas (1777, 1506).”

A bécsi Udvari Kancellária tanügyi tanácsosa, Örményi József (1741–1825) készítette, Maria Theresia 1777. VIII. 22-én írta alá. A másik törvény:

2. „Graf Leo Thun: Entwurf dër Organisation dër Gymnasien und Realschulen in Österreich, Wien, 9. Október 1849.”

(Három nappal az aradi tizenhárom kivégzése után a tervezet hatályát hazánkra is kiterjesztették. A nemzet németesítő törekvést látott benne, ennek ellenére előrelépést is jelentett.)

A Kollégium ezek árnyékában, ezek mellett, s ha kellett, ezek ellenére oktatatta és nevelte a protestáns értelmiséget, a nemzeti megmaradásunk egyik alapját.

A II. fejezet a „Természettudományi Gyűjtemények” szellemi megerősödést nyújtó történetét mutatja be. A „Függetlenségi Nyilatkozat, 1849. III. 13–14.” után tomboló bécsi bosszú a Kollégium

bölcsésztagozatát (természettudományok) középfokúvá minősítette. Akadémikusok oktattak és neveltek a középfokú osztályokban, de a megmaradt energiájuk ezután a felbecsülhetetlen értékű természettudományi gyűjtemények megeremtésében kamatozott! Két síkon jelentett ez minőségi változást a természettudományi tárgyak oktatásában: 1. megeremtették a szemléltető oktatás tárgyainak gyűjteményét (megindult a szertárak kiépítése); és 2. létrejött az a gyűjteményrendszer, amelyre a később megalapított Debreceni Egyetem a maga természettudományi karát ráépíthette (herbárium, állatgyűjtemény, ásványtár, kőzetgyűjtemény, Hantken-féle Nummulites, fizika, természettani eszközök szertára stb. A szertárak felügyeletével megbízott tanárt a szertár óre megnevezés illette. Ebből a fejezetből ismerhetjük meg a fizikai eszközök katalógusainak fizikatörténeti jelentőségét és a gyűjtemények történetének művelődéstörténeti háttereit. A Kollégium másik jeles tanára, Nagy Mihály értékes tanulmányokat közölt a Szőnyi Pál-féle ásványgyűjteményről és a kabai meteoritról.

A III. fejezetnek „A természettudományok tantárgyi fejlődése” a témája. A szerző arra keres választ, hogy az előkészítő fázis, az önálló tantárggyá való átváltozás hogyan volt képes e tudományokat a nemzeti és protestáns kultúra részévé tenni. A válasza a következő:

„...a korabeli tudást összefogó természetfilozófiát Nyugaton az egyetemek oktatták. A gyakorlati tudományok (technika, kereskedelem, ipar, navigatio, földrajz, stb.), amelyek több és más tudást igényeltek, csak a XVI. sz. után jelentek meg. [...] A természettudományok fejlődését a reformáció megjelenése szintén igényelte és segítette,

mivel ellenezte a tekintélyelvűséget és meghirdette a szabad gondolkodás elvét a kutatómunkában.”

Ezt látták a peregrinatio diákjai, ezt a világrépet hozták haza és – lelkeszként, pap tanárként – ennek szellemében láttak neki a művelődés, a nemzeti művelődés felépítésének. „...A reformáció után létrejött protestáns iskolák ismerető jegyei között gyakran felismerhető a nyugati Egyetemek némely vonása [...], a hazai körülményekhez és lehetőségekhez igazítva azok működését.” „Az oktatás nyelve a magyar volt, de a latin iskolákban keményen megkövetelték a latint is. Tudták ugyanis, hogy a magyar nyelv a nemzeti ügyet, a latin az európai tudományos kapcsolatok fejlesztését szolgálja.”

Gaál professzor a kollégiumi oktatáson belüli tantárgyi fejlődést, annak mindhárom szintjét vizsgálta (elemi szint, közép- és felsőfok), s ügyelt arra is, hogy korábban nem voltak kor szerint csoportosított osztályok.

A kollégiumi oktatást a más iskolák oktatásától az különböztette meg, hogy:

a) saját alkalmazott tanítási módszereik voltak, és követték a „docendo et errando discimus”-elvet;

b) a diákélet szervezett volt;

c) a tanárok nemcsak tanították, hanem művelték is tárgyukat, a peregrinatio során szerzett újabb ismereteiket azonnal oktatták;

d) a XVI. sz.-tól bevezették a kiscsoportos és az ún. praeceptor-oktatási modellt (praeceptor publicus et privatus);

e) bevezették a szemléltető és a kísérletező tanítást, az ismereteket és eszközöket folyamatosan korszerűsítették;

f) kialakult a partikulák rendszere;

g) fejlesztették a nemzeti érzést és öntudatot, a magyar nyelvet;

h) nagyon fontosnak tartották, nem-

zeti politikai feladatként kezelték a tehetséggondozást (protestáns elitképzés);

i) a fő cél az volt, hogy: „...szakmailag felkészült protestáns értelmiség nevelődjék évszázadokon át a közösségeik megtartására, az Egyháznak és a Hazának”.

A Magyar Református Egyház a neveléshez, a tehetség- és személyiségfejlesztéshez mikor, hogy tudta, de mindig biztosította a szellemi és anyagi alapot. Lassan a tartalom és forma felnőtt a mai szintjére, létrejött a modern Kollégium és a nekem annyira kedves „Refi” szerkezeti és működésbeli alapja. (Debreceni látogatásaimkor mindig örömmel olvastam az I. emeleti aparitorfülszeletről az erkölcsi állásfoglalást. Miszerint: „...Nagy a felelősségünk, mert egy internatus nem olyan, mint amilyen a hírneve, nem is olyan, amilyen előítéletek élnek róla, nem több és nem kevesebb annál, mint amilyenné azok teszik, akik benne élnek és dolgoznak.”)

A IV. fejezet „A természettudományi tárgyak áttekintése” címet viseli. Ezt a feladatot külön-külön, tantárgyanként végzi el. A szintén debreceni jeles physiologus, Juhász-Nagy Sándor írta: „...a tudomány a történetiségében érthető meg a legjobban” (2004). Igaza van! A szerző könyve, ennek tárgyalási módja pontosan ezt az álláspontot igazolja. A munka az európai tudományosság által elfogadott és a Kollégium gyakorlatában kialakult oktatási rend szerint tárgyalja az egyes tantárgyakat (matematika, fizika, csillagászat, mérnöki találmányok, technika, kémia, biológia, orvostudomány, földrajz). A hatalmas, sokévi kutatómunkával összegyűjtött adatmennyiség rendezett, rendszerezett formájával találkozunk az Olvasó ebben a fejezet részben. Mivel a szerző matematika–fizika szakos gimnáziumi tanár is,

nem lepődünk meg azon, milyen nagy örömmel és szakszerűen teszi meg a címben ígért „áttekintést”.

A részletekbe menő értékelésre e recenzióban nincs lehetőség. Néhány fontosabb és érdekesebb megállapításra szeretném felhívni a figyelmet.

A matematikaoktatásról

A debreceni Kollégium a hazai matematikaoktatásban „Urbe condita” kimagasló szerepet játszott. Debrecenben jelent meg a *Debreceni Aritmetika* (1577) tankönyv, amelyet évtizedeken át használtak a református iskolákban. A Kollégium tanárai később is jeles matematika-tankönyvekkel támogatták e fontos tárgy tanítását (Mernyői Tolvaj F., 1674; Maróthy Gy., 1743; Hatvani I., 1749; Sárvári P., 1765; Kerekes F., 1837 stb.).

A természeti jelenségek leírására a matematikát Hatvani professzor alkalmazta elsőként. A differenciál- és integrálszámítást az európai iskolákkal egy időben kezdték el oktatni. Fejlesztették a magyar nyelv matematikai fogalomhasználatát. Debrecenben hamar felismerték, hogy a matematika milyen megdöbbentően hatékony a természettudományok művelésében. Ezért kiemelten fontos a tanítása, mindhárom képzési szinten.

Hivatkoznom kell a szerzőnek egy másutt tett, igen lényeges megállapítására: „...a matematika sokat segíthet a theologia nyitottabbá válásában, a theologiai gondolkodás fejlesztésében” (Magyar Nemzet, 66., 120., 5. old., v. 4., 2006).

Csupán érdekességként említem, hogy a kiváló debreceni sakkozók nagyobb-részt matematikusok voltak (pl. Barcsa G., 1911–1986). A kollégiumi diákok közül sokan lettek neves egyetemi matematikaprofesszorok (Szele T., 1918–1955; Kovács L., 1936–; Daróczy Z., 1938–).

Általában jól szerepelnek a középiskolai matematikai versenyeken is.

A fizika tanításáról

A XVI. századi karteziánus, a XVII. századi wolfi spekulatív logikai deduktív természetszemlélet után Galilei, Kepler és Newton eredményei teremtették meg azt az alapot, amely a XVIII. században a fizikaoktatás lényeges megváltozását vonta maga után. A fizikai ismereteket többé nem a többi természettudományos tárgyakkal együtt, összevontan oktatták, hanem önálló tantárgyként. Erdélyben négy Kollégiumban tanították: Nagyenyed, Kolozsvár, Marosvásárhely, Kolozsvári Unitárius Kollégium. Az európai egyetemi képzésben bevezették a kísérleti fizika oktatását, másodikként a Sárospataki Református Kollégium tanrendje vette fel e tárgyat (1708)!

Debrecenben Maróthy György az oktatáshoz jelentős számú kísérleti eszközt alkalmazott. Hatvani professzor a tapasztalás–kísérletezés–következtetés elvét vallotta, s ez a fizikai gondolkodásra való nevelésnek ugyancsak hasznos módszere volt. Joggal tekintik őt az első hazai kísérleti fizikusnak, a tárgy az ő munkássága és tanítványai révén vált igazán önálló disciplinává. Olyan kiválóságok tanították a Kollégiumban a fizikát, mint: Sárvási P., Kerekes F. és Csécsi-Nagy I. Debrecen nem véletlenül lett a matematika és a fizika jeles központja! A cél ismert, az oktatás kiváló és a minőség garantálva volt. Nem véletlen, hogy az Atomki jeles professzora, Berényi Dénes mindig nagyrabecsüléssel emlékezett meg munkáiban a Kollégiumban folyó matematika- és fizikaoktatásról. Másfelől lényeges az is, hogy bölcs megértéssel kezelte a tudomány, a vallás és az egyetemi theologiai karok kérdését (Magyar Tudomány, Debreceni Szemle, DAB).

Szólnunk kell még *a többi természettudományos tantárgyról*.

Fontos adatokat közöl Gaál B. a kémia oktatásáról, mivel e tantárgy a XVIII. sz. második felében jelent meg a protestáns oktatásban, és korai időszakáról meglehetősen keveset tudunk. A debreceni Kollégium első kémiatanára „az ördögös Hatvani” (így is hívták a Péterfia utcában!) volt. A biológia (természetrajz) a XIX. századtól került a természettudományi tárgyak közé, 1578-ban jelent meg Méliusz Juhász Péter *Herbárium*a, amely a botanika oktatásának színvonalát emelte. Időközben tantárggyá vált a zoológia és az orvostudomány, illetve Weszprémi István négy kötetben megírta Magyarország és Erdély orvosainak életrajzi gyűjteményét. Munkája a hazai orvostörténelem nagy büszkesége! A kollégiumi természettudományi oktatásban kiemelkedő esemény, hogy – értve az idők szavát – megszervezték a természetrajz és földrajz tanszéket, amelynek első professzora az országos nevű Kovács János (1816–1906) lett.

A szerző könyvének fontos tulajdonsága, hogy fényesen igazolta: „...a tantárgyak oktatásával és művelésével a felsőoktatás felé törekvő Kollégium tanári kara 475 éven át biztosította a természettudományok felsőfokú színvonalon történő megőrzését az Egyetem megalapításáig (1912)”. Ha e tanári karra gondolunk, milyen igaz a nagy angol pedagógiatörténész gondolata, miszerint: „... A teacher effects eternity,

he can never tell where his influence stops” (H. B. Adams). Feladatunk: eredményeik megőrzése és munkájuk folytatása.

Az V. fejezetben Gaál Botond „A természettudományok újbóli jelenléte a hittudományi kutatásokban” címmel mutatja be az általa alapított és vezetett Hatvani István Theológiai Kutatóközpontot, (HITEK, 1993). Az intézmény fő feladata a természettudományok és a theológia kapcsolatának és e kapcsolat határainak kutatása.

A recenzens úgy látja, hogy a kötet dokumentációja, a képek és a fotók, a szerkesztés példás, az ügy iránt elkötelezett emberek alkotása. Ugyancsak szerencsésnek gondolom, hogy az irodalomjegyzék lábjegyzetben és nem a kötet végén szerepel. Az elegáns nyomdai kivitel, a szép betűk a debreceni Kapitális Nyomda hozzáértését bizonyítják. A könyv minden alko-

tójának köszönet jár azért az örömről, amelyet a gondolkodó magyaroknak okoztak.

Gaál Botond könyvének olvastával (rostálva a sok-sok lehetőséget!) a következő gondolatokat kell a mai olvasók számára kiemelniem.

1. „...A haza javát a nemzeti és európai tudományos értékekhez való kötődés segíti elő, ez a természettudományok oktatásából, műveléséből és értékteremtővé válásából mérhető le igazán” (Gaál I., DE TEK-elnök, 2012).

2. „...Az itt tanító professzorok úttörő szerepet játszottak az egzakt természet-

tudományok magyarországi meghonosításában, bevezetésében, művelésében.”

3. A peregrinatio, amelynek elsődleges oka a református egyetem hiánya volt, három szinten szolgálta a magyar református tudományosságot: a) az európai egyetemek legfrissebb ismeretanyagát hozta haza; b) gyümölcsöző kapcsolatok alakultak ki; és c) a hazatérő diákjaink mindig hoztak egy-egy értékes könyvet a kollégiumi Nagykönyvtárnak. (A magam részéről jegyzem meg, hogy mivel abban a korban nemzetközi tudományos folyóiratok nem voltak, a nemzetközi tudományos információ a levelezés útján létezett, lásd pl. Gauss–Bolyai levelezése stb.)

4. A természettudományok kollégiumi oktatása révén kialakult világképet a theologia művelésében ma is hasznosítják (HITEK).

5. A Kollégium 475 éve alatt magyar református értelmiséginek lenni Magyarországon mindig nehéz volt, de nem volt lehetetlen. A tanárok áldozatvállalása, személyes példája olyan diákságot hozott létre, amely történelmi időkben nemcsak az eszét, a tudását, hanem ha kellett, a gerundiumot is hatékonyan forgatta. A köztük felnőtt tanítvány, Arany János híres verssora rájuk is igaz: „...de egy se bírta mondani, hogy éljen Eduárd!” A debreceni tanárok és diákok az elmúlt évszázadok alatt megtapasztalt sorsát e hazában talán a kolozsvári művelődéstörténész, Benkő Samu akadémikus látta a legjobban:

„...Patinás nevek és a feledés homályába süllyedt névtelenek életének, művének példája tanúsítja, mennyi gond, mennyi keserűség jutott ki ezen a történelmi tájon azoknak, akik a közösség sorsával azonosuló életüket a maguk választotta értelmiségi létformák vala-

melyikében próbálták becsülettel végigélni, s hogy mennyiszor ragyogott fel mégis – s mennyi változatban ragyog fel késő századok után is – példájukon át az alkotás gyönyörűsége” (1984). Kötéltáblára kívánczoló gondolatok!

6. A szerző könyvét a protestáns oktatás-szociológia aspektusából is értékesnek kell tartanunk.

7. A történész munkája során általában egy adott korszakhoz kötődik. Ezt teszi az oktatás- és neveléstörténész is, de témája miatt neki (ha akarja, ha nem!) más korszakokba is át kell rándulnia. (Pedig, mint mondják: ott nincs otthon!) Ki kell a saját módszereit alakítania.

Ezt teszi maga Gaál Botond is, sikerrel. Tárgyát az adott kereteken belül sokszereplős, többsíkú történetként kezeli a történelmi idő függvényében. Nem regényt, hanem szigorúan vett, mégis olvasmányos tudományos munkát írt.

Németh László írja:

„...A szellemiség örök ösztöne: a jelenségeket együtt, egyben látni. A szellem: rendező nyugtalanság. A szellem nem tud belétörődni az elszórt tények halmazába, ő az összefüggéseket keresi. Nem elég a világ, világkép kell. [...] A szellem emberét épp az jellemzi, hogy nem olthatja el magában a teljesség szomját, s nem nyomhatja el az egész iránti felelősség érzetét. Szívesen foglalkozik a részletekkel, de az egész felől száll feléjük” (*Pedagógiai írások*, Bukarest, 1984).

Nos, a debreceni tanári szellem pontosan ilyen, s különösen ilyen a tárgyait nemcsak tanító, hanem művelő tudós tanár szellemisége. (Nem véletlen, hogy a már életében nagy nevet szerzett szegedi professzor, Grezsa Ferenc a Tiszatájban tette közzé egyik legfontosabb írását:

„Hova lett a tudós tanár?” Valóban: hova lettek? A nemzet jelenlegi helyzetében – ez sorskérdés!

8. A kötet értékét mutatja, hogy: *a)* sokévi; és *b)* alapos munka, hatalmas adatbázis alapján készült, szép magyar nyelven. Olyan munka, amelyet az ember állandóan elővesz!

A tárgyalásmód tárgyilagos, nem vitairat esetleg más felekezeteink kárára. A tárgyilagosságát az is igazolja, hogy rámutat: az önálló hazai protestáns természettudományos oktatás nemcsak emberi hibák, hanem megtalált sikeres (mert időálló!) megoldások története is.

9. A HITEK fontos vonása, hogy nemcsak theologiai kérdésekkel foglalkozik, hanem nyitott minden olyan speciális kérdésre, amely lokális (a Kollégium, a város), regionális (DAB), ill. országos és globális (Európa) relációkat érint.

10. A Magyar Református Egyház kezdettől fogva igényelte a felsőfokú oktatást, az egyetemet. A vallás európai és nemzeti jellege miatt a mindenkori idegen hatalmak ezt rendre megakadályozták. Időszerű lenne, ha az évszázadokon át dédelgetett reménység, az egyetemi protestáns theologiai kar Magyarországon is megvalósulhatna, ahogy az szerencsésebb történelmű országokban megvalósult.

Kötelességeim közé tartozik, hogy a jó ügy érdekében néhány észrevételt te-

gyek. Hiányolom a név- és tárgymutatót, mert ez a kitűnő kötetet hatékonyabbá, jobban használhatóvá tenné. Másfelől: a Kollégiumban évszázadok óta ismert latin mondás: „mens sana in corpore sano in civitate sana” elve bizonyossá teszi, hogy a theologia és az ökológia, a Biblia és a környezettudomány kapcsolata „eleitől fogva” központi kérdés volt. A Biblia tanítja, hogy az ember hódítsa meg a Földet. De azt nem, hogy: tegyetek is tönkre, mérhetetlen önzések, mohóságok és butaságok alapján. Márpedig régóta ezt teszik. Így érdekes lenne nyomát lelteni annak, mikor figyeltek fel a kollégiumi természettudományok oktatói és theologusok a teremtett világ mint környezet károsodásaira és a védelem szükségességére.

Jó és bölcs dolog ezt a szép könyvet kézbe vennünk, amely a hazai oktatás- és neveléstörténetnek nagy nyeresége, a kutatásnak megbízható forrása. A munka melegen ajánlható a tanárképző főiskoláknak és egyetemi karoknak, theologusoknak, a művelt Olvasóközönségnek. „Ha én miniszter lennék” (Németh L.), a munkát az érintett intézmények hallgatói számára kötelező olvasmánnyá tenném. És döntésemet nem vonnám vissza! Gratulálok a szerzőnek!

Mózsa Szabolcs